

ANALÝZA

20. června 2024

U domácnostních šetření nastala změna v určení osoby v čele domácnosti

Osobou v čele domácnosti se od roku 2023 v šetření Životní podmínky stane osoba, která do své domácnosti přináší nejvíce peněz. Změna ve struktuře nové osoby v čele je u pohlaví, věku, vzdělání či ekonomické aktivity.

Šetření s názvem Životní podmínky se v České republice provádí od jejího vstupu do EU. Předtím Český statistický úřad (ČSÚ) organizoval obdobné šetření zvané Mikrocensus. Cílem zjišťování je získat od domácností, které jsou našimi respondenty, údaje o úrovni a struktuře příjmů a základní sociálně demografické charakteristiky domácností a jejich členů, potřebné k analýze příjmových ukazatelů.

Výsledky šetření jsou za hospodařící domácnost. Definice hospodařící domácnosti je založena na prohlášení společně bydlících osob, že spolu trvale žijí a společně hradí náklady na své potřeby. Hospodařící domácnost tvoří zpravidla rodina, ale může ji tvořit i více rodin; samostatnou hospodařící domácností mohou být i jednotlivci. Výstupy výběrového šetření Životní podmínky jsou převažovány na celou populaci osob bydlících v domácnostech na území České republiky. V roce 2023 bylo v ČR celkem 4 545,5 tis domácností.

Jedním ze základních třídění hospodařících domácností (dále jen *domácností*) je založeno na ekonomickém postavení osoby v čele. Podle té lze v domácnostních šetřeních sledovat příjmové distribuce a sociální charakteristiky domácnosti. Skupina je určena podle ekonomické aktivity osoby v čele domácnosti. Například pokud osoba v čele je v pracovním nebo služebním poměru, domácnost se označí za domácnost zaměstnance; pokud osoba v čele je nepracující důchodce, domácnost „spadá“ mezi domácnosti důchodců.

Kdo je osoba v čele domácnosti?

Doposud se ve výstupech ze zjišťování Životní podmínky užívala tato definice: osobou v čele domácnosti je v úplné rodině vždy muž (manžel, druh), v ostatních případech (neúplné rodiny, nerodinné domácnosti) je prvním hlediskem existence vztahu rodič-dítě, kdy do čela domácnosti se dostává vždy rodič. Pokud vztah rodič-dítě v domácnosti není, je dalším hlediskem pro určení osoby v čele její ekonomická aktivita, a poté výše peněžního příjmu jednotlivých dospělých osob. Obdobně se tato pravidla uplatní i při stanovení osoby v čele ve vícerodinných domácnostech.

Asi by se dalo polemizovat, zda je tato definice správná, nebo není. Někomu se může zdát kontroverzní, někdo ji může brát jako samozřejmost. Pro rozdělení domácností do skupin z různých pohledů existuje řada typologií domácností. Například v národním účetnictví pro satelitní účet domácností, který je zaměřen na sub-sektorovou klasifikaci domácností, se přihlíží na nejvyšší důchod (příjem) domácnosti jako celku.

ANALÝZA

Nabízí se tedy otázka, zda opustit v domácnostních šetřeních při určení osoby v čele tradiční rodinný model domácnosti, kdy muž je živitelem, který však v dnešní době již není pravidlem. A místo toho využít objektivní kritérium a v domácnosti určit osobu, která je hlavním přispěvatelem k celkovému příjmu domácnosti. Od roku 2023 jsou skupiny domácností určeny právě osobou starší 16 let, která má nejvyšší příjem v porovnání s ostatními osobami v její domácnosti. Nejvyšší příjem osoby byl vypočten součtem příjmů z hlavního a vedlejšího pracovního poměru vč. dalších příjmů s nimi souvisejícími (odměny, podíly, příplatky), příjmů z dohod, příjmů z podnikání a jiné samostatně výdělečné činnosti, dávek nemocenského a důchodového pojištění, podpory v nezaměstnanosti, sociálních dávek určených konkrétním osobám (rodičovský příspěvek, příspěvek na péči či jednorázové a opakované dávky pro zdravotně postižené) a také ostatních příjmů pocházejících z kapitálového majetku, prodeje přebytků z vlastní samovýroby, z životního pojištění a penzijního připojištění. Dále byl k výše uvedeným příjmům přičten podíl příjmů vázících se k domácnosti. Především se jednalo o přijaté peněžní transfery, dávky státní sociální podpory či příjmy z pronájmu.

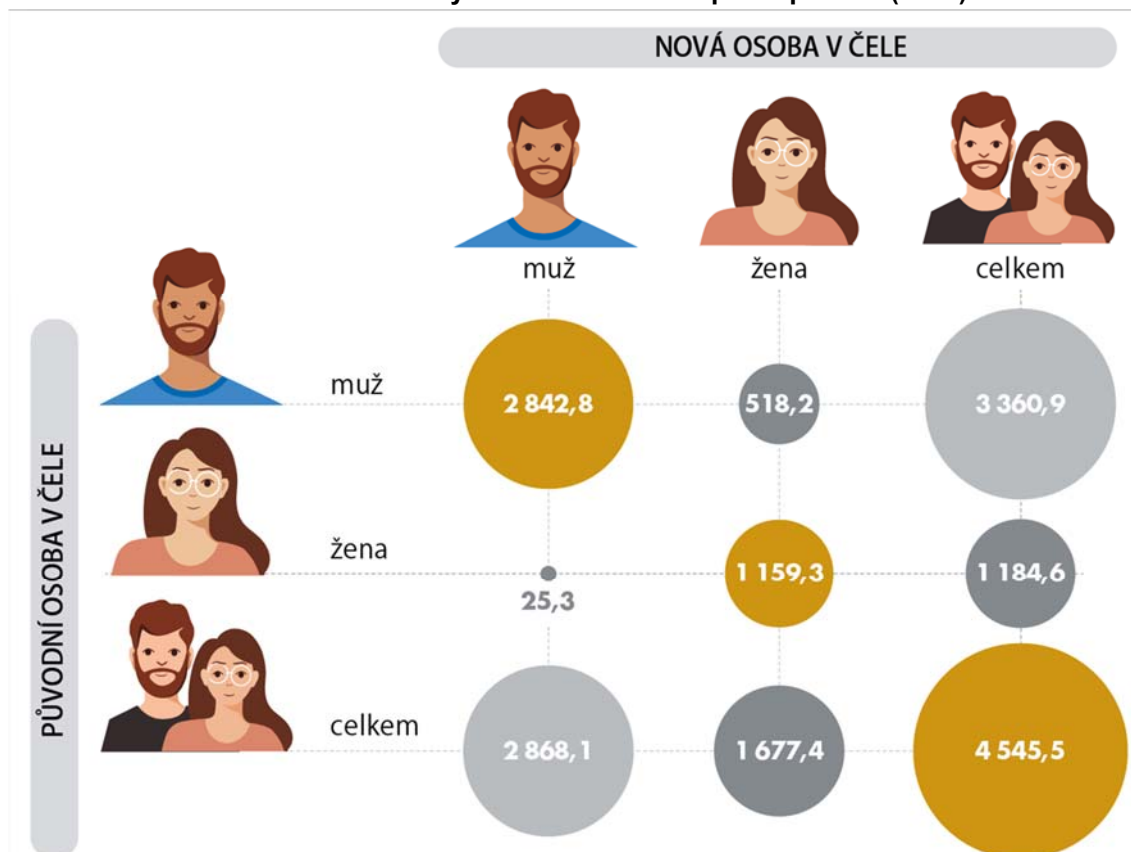
Zavedení nové metodiky k určení osoby v čele přineslo určité změny v porovnání s původní definicí a lze je podrobněji pozorovat u domácností z hlediska jejich třídění podle různých demografických nebo socio-ekonomických ukazatelů této osoby.

Žen v čele domácnosti přibýlo

První, co se nabízí, je srovnání četností osoby v čele domácnosti podle pohlaví. S novou definicí by logicky měl vzrůst počet žen v roli osoby v čele. Z tabulky 1 je patrné, že k situaci, kdy žena nahradila muže v této roli, došlo v 518 166 domácnostech. Většinou šlo o domácnosti, kde se dle původní definice žena osobou v čele stát nemohla, tedy o tzv. čisté nebo smíšené úplné rodiny. V čistých úplných rodinách žije buď bezdětný pár, nebo pár s dětmi. Smíšená úplná rodina je tvořena párem žijícím s dalším členem domácnosti (např. tchyní, dědečkem, vnukem) nebo párem s dětmi, kde některé jiné dítě je ekonomicky aktivní. K opačnému případu, kdy v čele domácnosti ženu vystřídal muž, došlo pouze v 25 tis. domácnostech a zejména se jednalo o domácnosti smíšených neúplných rodin s dětmi. Situace, kdy nedošlo ke změně pohlaví osoby v čele, nastala u 88,0 % domácností.

ANALÝZA

Tabulka 1 Porovnání četností osoby v čele domácnosti podle pohlaví (2023)

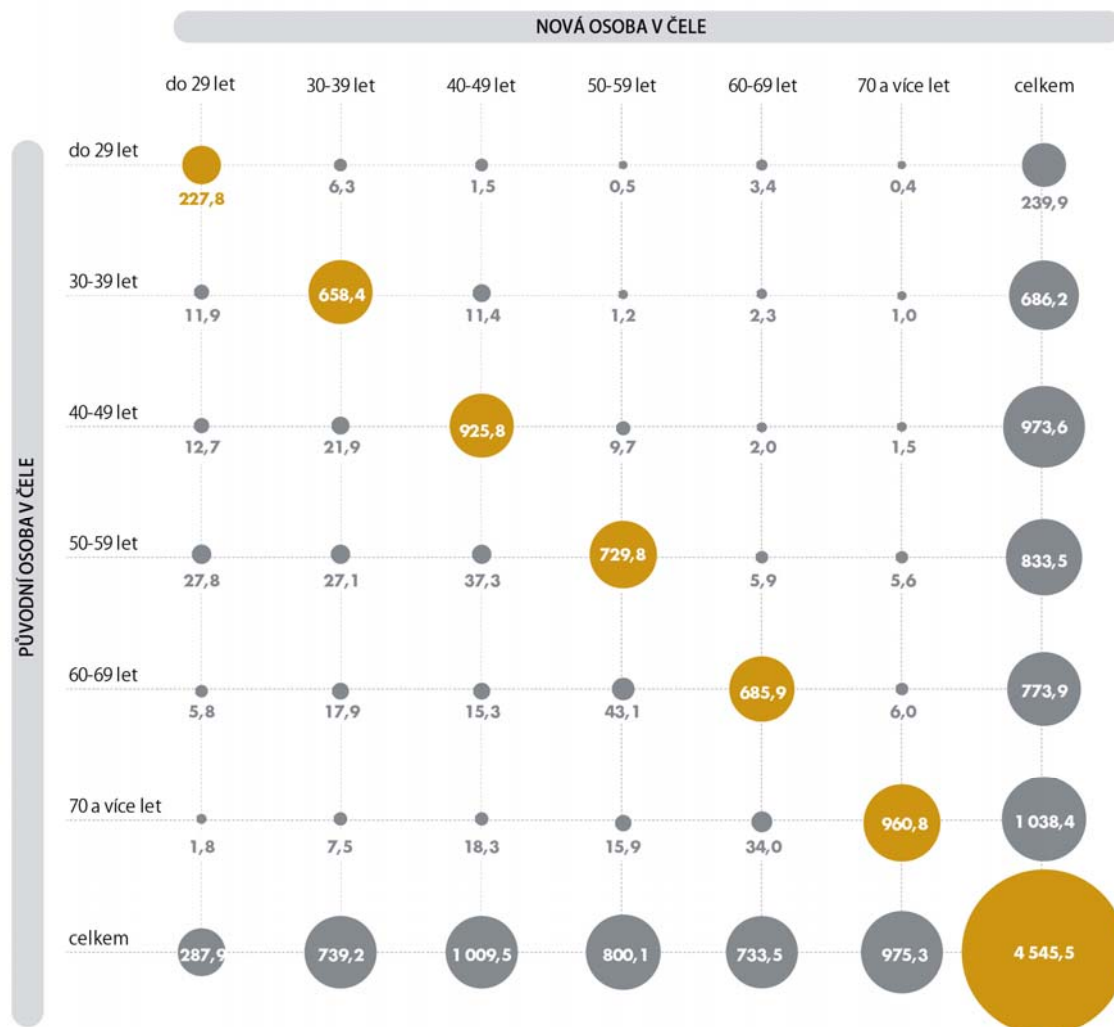

Zdroj: ČSÚ, SILC

S novou definicí osoby v čele dochází z hlediska rozdělení domácností podle věku této osoby k určitému omlazení. Nejvíce domácností ubylo v kategorii, kdy osoba v čele byla starší 70 let a naopak přibylo mladších osob v čele. To především nastalo v domácnostech, kdy starší rodiče žijí v domácnosti s již pracujícím potomkem, jehož příjem je vyšší než jejich. Shodná věková kategorie osoby v čele však byla zaznamenána u 92,1 % domácností.

ANALÝZA

Tabulka 2 Porovnání četností osoby v čele domácnosti podle věku (2023)

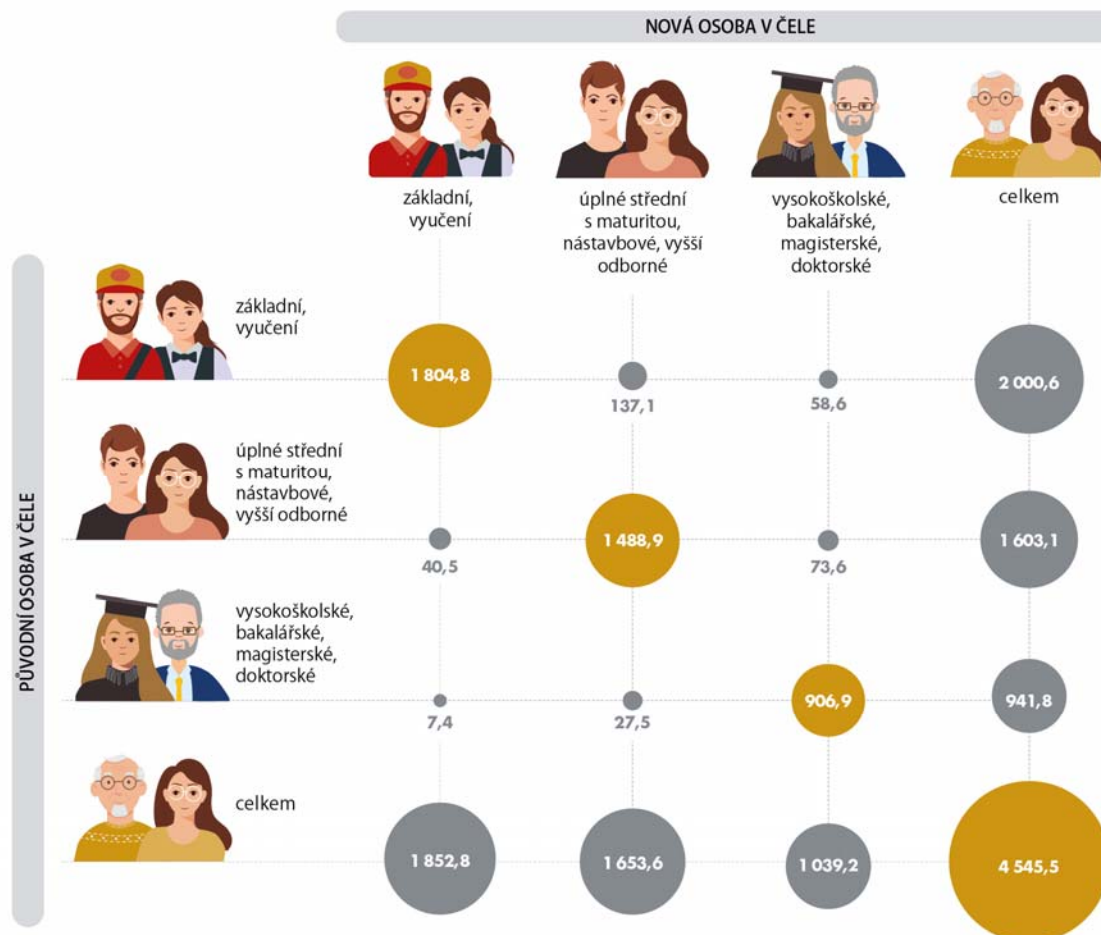

Zdroj: ČSÚ, SILC

Při rozdělení domácností podle vzdělání osoby v čele je patrný mírný posun k vyššímu vzdělání. To souvisí s těsnou závislostí výše příjmů a vzdělání, tj. s vyšším vzděláním se předpokládá i vyšší mzda. V absolutním počtu přibýlo téměř 100 tis. domácností, které mají osobu s vysokoškolským vzděláním v čele. U 92,4 % domácností měla osoba v čele stejné vzdělání, jako před změnou určení osoby v čele.

ANALÝZA

Tabulka 3 Porovnání četností osoby v čele domácnosti podle vzdělání (2023)

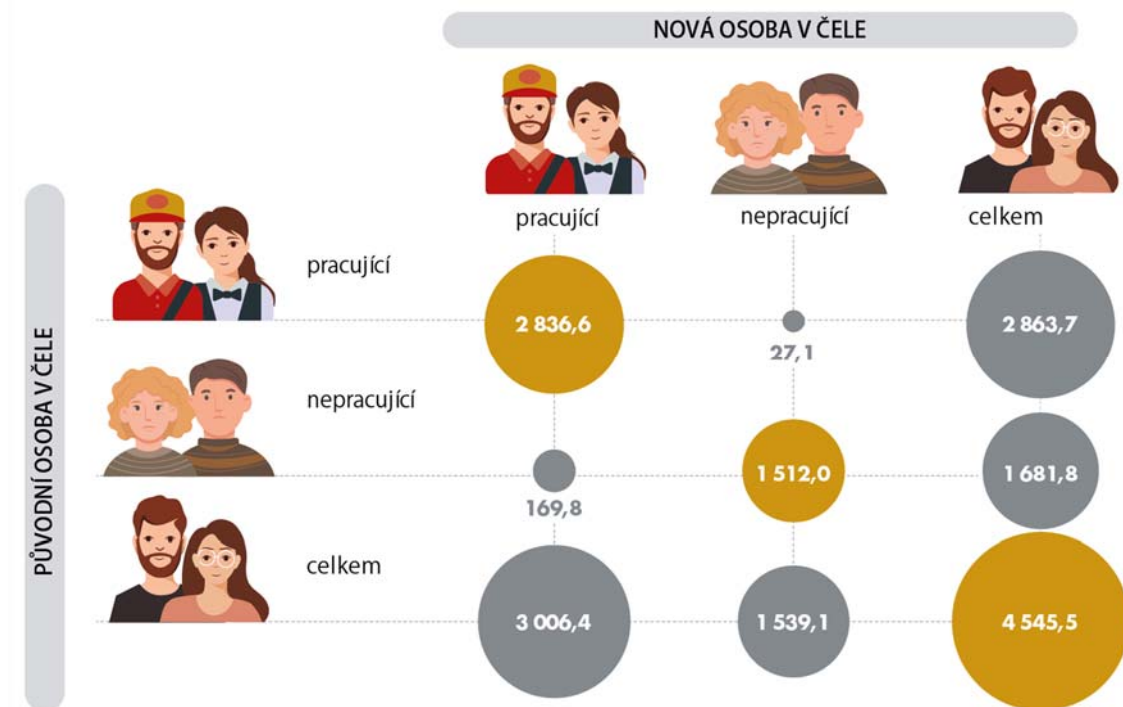
Zdroj: ČSÚ, SILC

Vzrostl počet pracujících osob v čele domácnosti

Další zajímavou charakteristikou osob, při srovnání nového vůči starému určení osoby v čele, je jejich ekonomický status. Při rozdělení na pracující osoby, které jsou zaměstnané nebo podnikají, a osoby nepracující (studenti, důchodci, v domácnosti a další neaktivní), v 95,7 % případů nenastala změna. Pokud však změna nastala, tak došlo zcela logicky k přesunu od nepracujících k pracujícím. To se událo u zhruba 170 tis. domácností, kde původní ekonomicky neaktivní osoba v čele - nejčastěji se jednalo o důchodce - byla nahrazena ekonomicky aktivní osobou s vyšším příjmem.

ANALÝZA

Tabulka 4 Porovnání četností osoby v čele domácnosti podle ekonomické aktivity (2023)

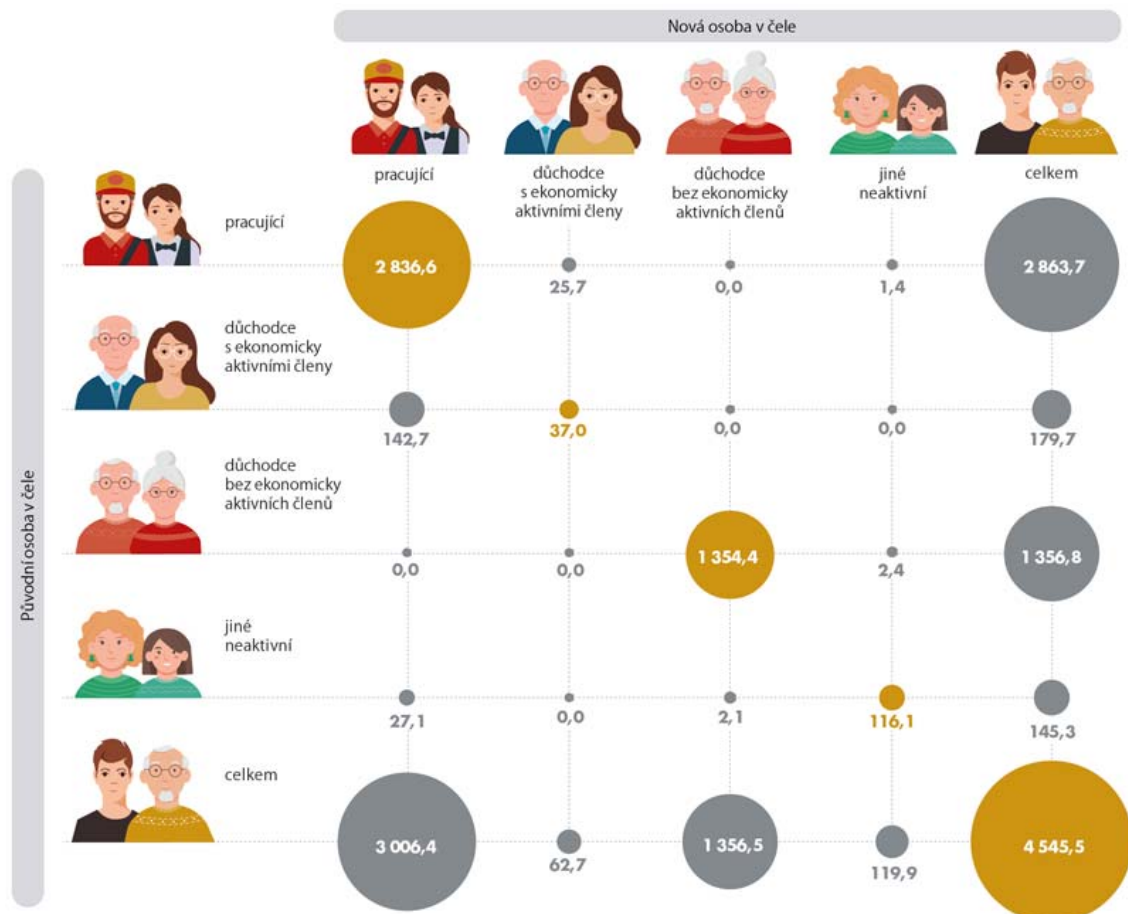
Zdroj: ČSÚ, SILC

Po změně definice osoby v čele v šetření Životní podmínky je nutné analyzovat dopad této změny na třídění domácností podle ekonomické aktivity osoby v čele. Podstatná změna nastala u domácností s důchodcem v čele. Doposud se využívalo podrobnější rozdělení na domácnost důchodce s pracujícími členy a na domácnost důchodce bez pracujících členů. A to z jednoduchého důvodu, že příjmové i jiné výstupy za domácnosti důchodců celkem byly ovlivněny právě mladšími ekonomicky aktivními členy. Domácnosti důchodců bez pracujících členů nebyly „znečištěny“ dalšími ekonomicky aktivními členy a většinou v nich žila jedna nebo dvě starší osoby. Průměrný věk osob v těchto domácnostech byl vyšší, než u domácnosti důchodce s pracujícími členy.

Tabulka 5 uvádí počty domácností podle postavení osoby v čele. Skupina domácností důchodců s ekonomicky aktivními členy se absolutně snížila o necelých 120 tis. domácností a zbylo v této skupině pouze 63 tis. domácností, kde sice jsou některé další osoby ekonomicky aktivní, ale jejich osobní příjem je nižší než příjem nepracujícího důchodce. Většina těchto domácností se přesunula do skupiny pracujících. Pokud tedy nyní hodnotíme příjmovou situaci podle postavení osoby v čele, není potřeba domácnosti důchodců nadále rozdělovat. Ke sloučení těchto dvou kategorií ve výstupech při členění podle postavení osoby v čele dochází od roku 2023. K dalším přesunům mezi těmito skupinami docházelo jen zřídka, shoda byla v 95,6 % případů.

ANALÝZA

Tabulka 5 Porovnání četnosti osoby v čele domácnosti podle postavení osoby v čele (2023)

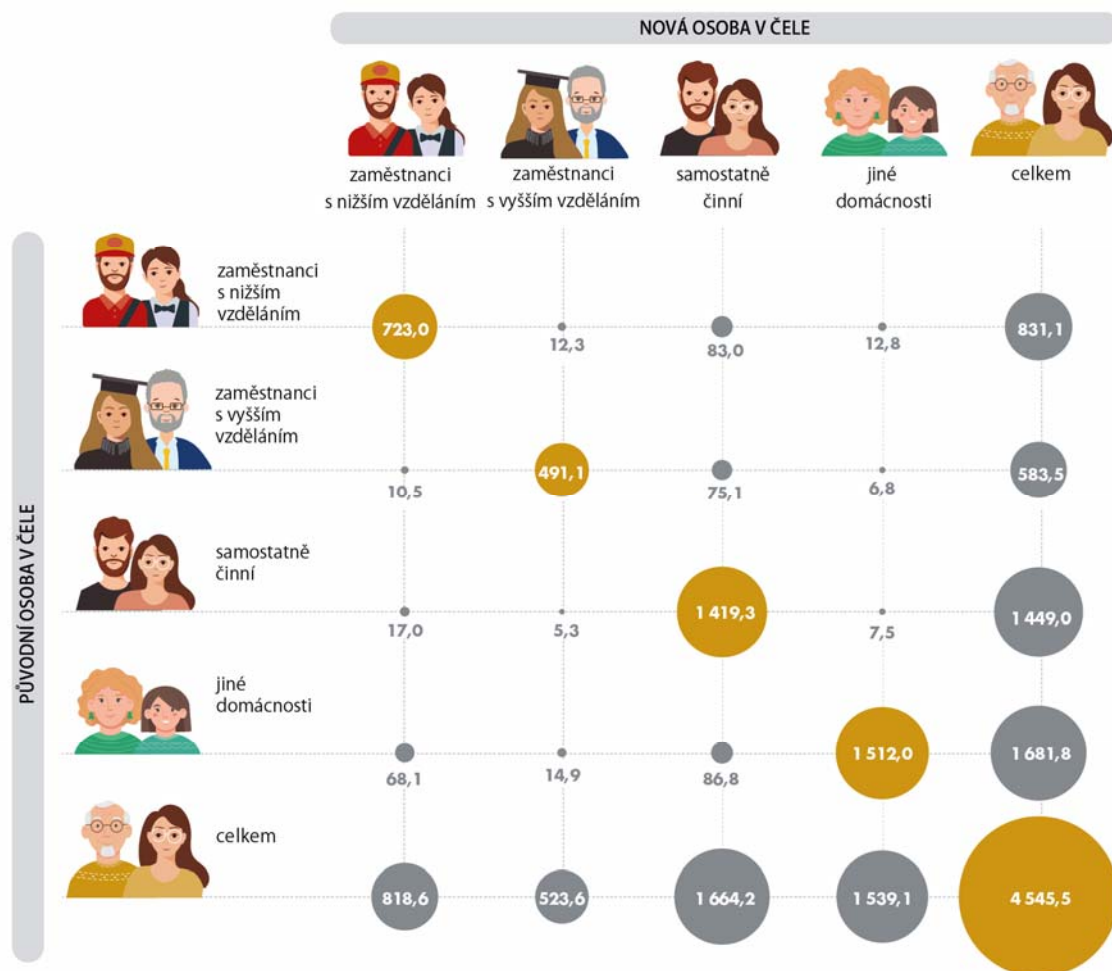

Zdroj: ČSÚ, SILC

Následující tabulka 6 je zaměřena na třídění pracujících osob. Základní skupinou jsou domácnosti zaměstnanců, kde osoba v čele byla v pracovním nebo služebním poměru, příp. vykonávala funkci, do níž byla zvolena či jmenována. Tato skupina se dále dělí na domácnosti zaměstnanců s nižším vzděláním (osoba v čele měla základní vzdělání nebo byla vyučena) a vyšším vzděláním (osoba v čele dokončila úplné střední vzdělání nebo vyšší). Další skupinou jsou domácnosti samostatně činných osob. Na základě změny osoby v čele podle jejího nejvyššího příjmu přibylo domácností ve skupině zaměstnanců s vyšším vzděláním, což koresponduje se zvýšením počtu osob v čele s vysokoškolským vzděláním.

ANALÝZA

Tabulka 6 Porovnání četnosti osoby v čele domácnosti podle postavení osoby v čele (2023)

Zdroj: ČSÚ, SILC

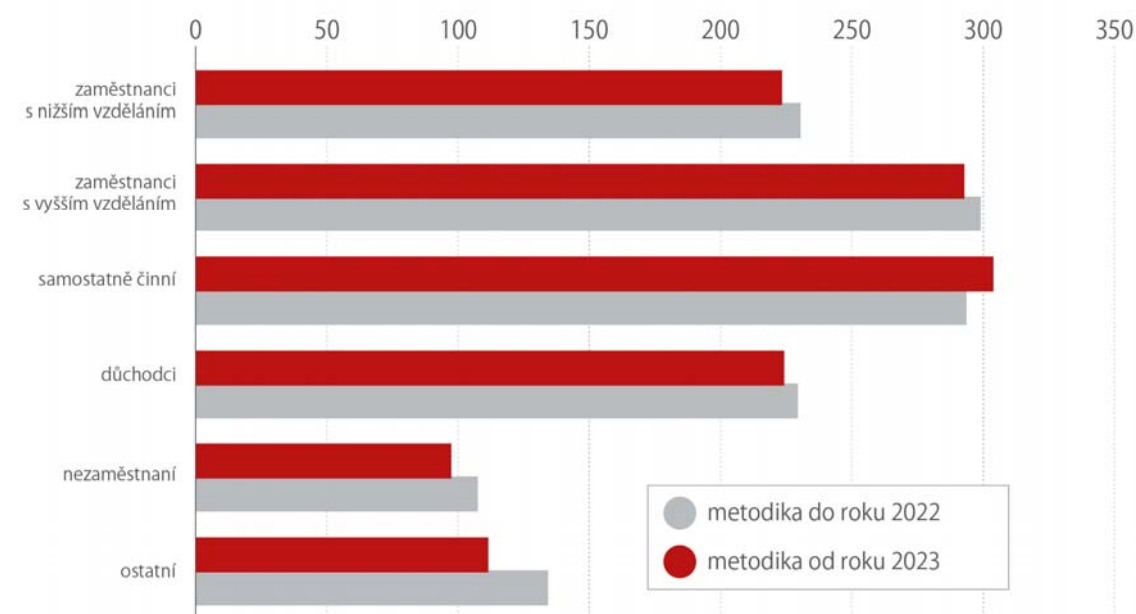
Zdroje příjmů v domácnostech podle postavení osoby v čele se přesunuly

V následujícím Grafu 1 je znázorněn dopad změny osoby v čele na průměrné čisté peněžní příjmy domácnosti rozdělené podle postavení osoby v čele. Největší změnu zaznamenaly skupiny domácností nezaměstnaných a domácností ostatních neaktivních. Průměrný čistý příjem zde vykázal největší pokles, u domácností nezaměstnaných o 9,3 %, u domácností s neaktivní osobou o 17,0 %. Je to dáno tím, že osoby s touto ekonomickou aktivitou nepřesáhla žádná jiná osoba ve výši osobního příjmu. U domácností nezaměstnaných a ostatních nepracujících, které měly vyšší průměrné příjmy z důvodu, že jiná osoba v domácnosti mohla být pracující, se celkové průměrné čisté příjmy snížily. Jde například o domácnost tvořenou partnerským párem, kde muž byl nezaměstnaný a partnerka zaměstnaná; tato domácnost byla původně mezi skupinou nepracujících a nyní se přesunula do skupiny zaměstnanců. Tato změna má však za následek

ANALÝZA

odliv (relativně nižších) příjmů od skupin nepracujících domácností k domácnostem pracujících a snížení průměrných příjmů u skupiny zaměstnanců. Jedinou skupinou, které v důsledku změny metodiky určení osoby v čele neklesl příjem, jsou domácnosti samostatně výdělečně činných.

Graf 1 Průměr ročních čistých peněžních příjmů domácností na osobu podle postavení osoby v čele (2023)

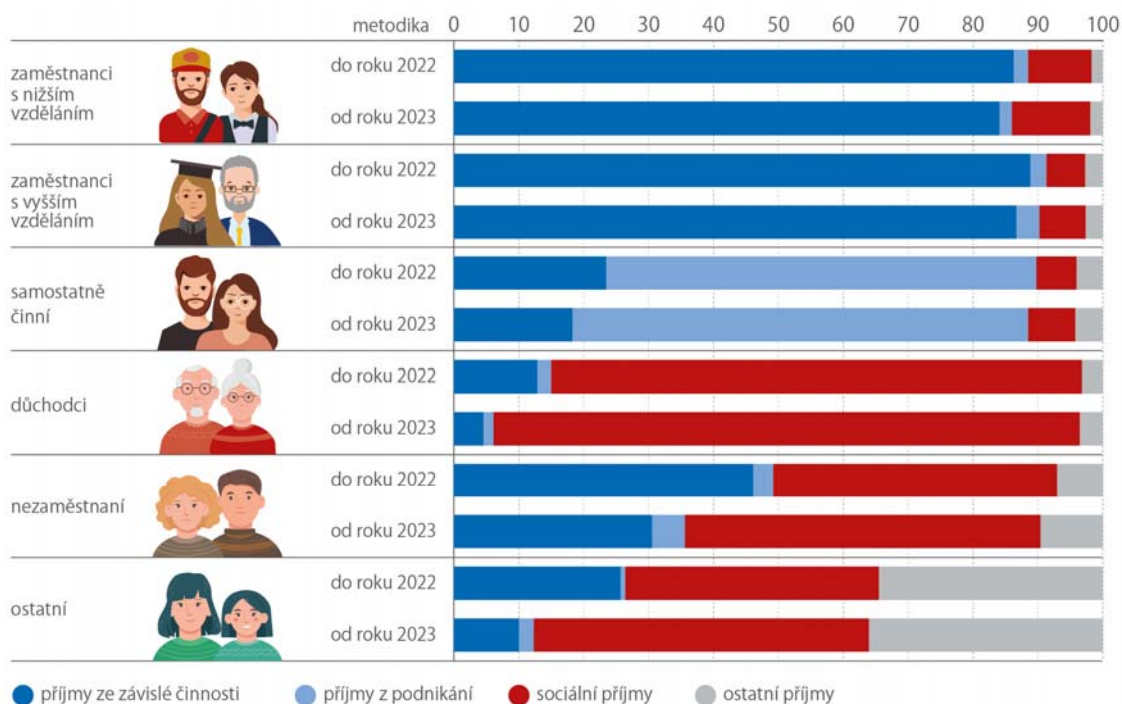

Zdroj: ČSÚ, SILC

To dokládá i Graf 2, ve kterém je uvedena struktura hrubých peněžních příjmů podle postavení osoby v čele. U silně zastoupené skupiny domácností zaměstnanců se projevilo nepatrné zvýšení příjmů z ostatních zdrojů příjmů, než jsou příjmy ze závislé činnosti. U skupiny domácností zaměstnanců s nižším vzděláním vzrostl podíl sociálních příjmů, což mělo za důsledek snížení celkových průměrných příjmů u této skupiny. U domácností se samostatně výdělečně činnou osobou v čele naopak došlo k navýšení podílu příjmů z podnikání. Nejvyšší podíl sociálních příjmů na hrubých příjmech domácnosti měly domácnosti důchodců, kde došlo k navýšení z 81,8 % na 90,4 % na úkor pracovních příjmů. Pokles podílu pracovních příjmů je významný i ve skupinách domácností nezaměstnaných a ostatních neaktivních. Opět je tím vysvětlen pokles průměrných příjmů v těchto skupinách.

ANALÝZA

Graf 2 Struktura hrubých peněžních příjmů podle postavení osoby v čele (2023)

Zdroj: ČSÚ, SILC

Autor/Kontakt/Zpracoval

Ing. Táňa Dvornáková

Oddělení sociálních šetření

E-mail: tana.dvornakova@czso.cz

Oddělení informačních služeb – ústředí

Informace o inflaci, HDP, obyvatelstvu, průměrných mzdách a mnohé další najdete na stránkách Českého statistického úřadu: www.czso.cz | tel.: 274 056 789, e-mail: infoservis@czso.cz